

ביאורים

לאחר שלימד אותנו הרמב"ם את דרך האמצע ואת הדרך לתיקון המידות, הוא מדרין אותנו בעניין יסודי נוסף - הדיבור. בדיבור טמונה עוצמה גדולה, בקלות רבה יכול הוא לתקן ולבנות, ובקלות להרוס ולהחריב.

הרמב"ם מתייחס לשלושה סוגי דיבור: דברי קודש וחכמה, דברי חול, ודברי מרמה. האפשרות לקלקל על ידי מילה מיותרת או שאינה במקום, מצויה מאוד. לכן, גם לאחר שהדריך אותנו הרמב"ם לדבר אך ורק בדברי חכמה או בדברים הנצרכים, הוא מוסיף ומסייג - גם באלו, השתדל למעט בדיבור. אפשר תמיד להוסיף עוד הסבר, אמנם כאשר מראש פותחים במלל ארוך מדי, הדבר מראה על סכלות.

הדיבור, כמו כן, משקף במידה מסוימת את מצבו הפנימי של הדובר. דיבור מסודר ותמציתי מעיד על סדר מחשבה ורמת הבנה גבוהה בנושא המדובר. בניגוד לריבוי מילים לא מוצדק המעיד דרך כלל, על חוסר בהירות מחשבתית, בין בדברי חול ובין בדברי חכמה. גם האדם אליו מופנים הדברים, יקלוט בדרך כלל יותר טוב כאשר הדברים נאמרים בדרך קצרה. הדיבור שאמור להיות שיקוף של המתרחש בפנים האדם יכול להטעות, ואכן יש המשתמשים בו לרמות את האנשים הבאים עימם במגע בקשרי ידידות או בקשרי עסקים. הם מציגים רושם שאינו נכון כלפי הזולת שאינו יכול להבחין באמת, 'אחד בפה ואחד בלב'. גם דבר זה אוסרת התורה.

את פרקנו מסיים הרמב"ם בביאור היחס הנכון לשמחה ולחיפוש אחר הפרנסה, שני עניינים בסיסיים המלווים את האדם בחיי היום-יום. גם בהם, ההליכה בדרך האמצע בד בבד עם היותה מצוה, היא גם הבריאות האנושית.

הרחבות

• השתיקה - הקשבה פנימית

לְעוֹלָם יִרְבֶּה אֲדָם בְּשִׁתִּיקָה. הרמב"ם מביא את דברי המשנה: "שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה" [אבות א, יז]. **לשתיקה תועלת טכנית**, שכן כשהאדם מרבה לדבר הוא עלול לחטוא בדבריו, כפי שכותב המאירי: "אין במדות גדולה ממעוט הדיבור, וזה, שרוב הדיבור מרגיל הלשון לדבר טעות או שגיאה או תפלות (דברים חסרי משמעות) או שזיקקה כאומרו 'ברוב דברים לא יחדל לשע' וכן אמרו 'וקול כסיל ברוב דברים' [קהלת ה, ב]" [בית הבחירה, שם]. אולם עם זאת יש להתיקה תועלת עמוקה יותר: כשאדם שותק ולא מדבר, הוא יכול להקשיב לעולמו הפנימי. בשתיקה השכל פועל את פעולתו בלא ששטף הדיבור יקטע אותו, ולכן דווקא כאשר לא מביעים מיד את המחשבות הראשוניות, אלא מקשיבים לרחשי הלב, זוכים להשיג השגות גדולות יותר ומתוך כך להביע את הדברים בדיבור משמעותי ועמוק יותר (עפ"י מהר"ל דרך חיים, עמ' נה ואורות הקודש ג, עמ' רעג). בדרך זו מבאר המהר"ל את חולשת הדיבור של משה: מתוך היותו רוחני ונבדל, היה לו קושי גדול לבטא את העומק הגדול שבנשמתו [גבורות השם כח]. הרב חרל"פ מסביר שלעתיד לבוא, כאשר העולם יתעלה, יתגלו סתרי תורה בשפה ברורה ולא יהיה כל קושי לבטא את העומקים הגדולים ביותר [מי מרום ו, לה].

• לרמות נוכרי

וְאֶפְלֹ דַעַת הַגּוֹי. "וכן אינן מותרין האונאות והתחבולות ומיני המרמות והזיוף והסילוף עם הגויים. אמרו עליהם השלום: 'אסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעת הגוי', וכל שכן אם יהא תלוי חילול השם, שאז יהיה העוון חמור יותר, ויושגו לאדם תכונות רעות על ידי כל המעשים הרעים הללו, אשר העיד יתעלה על עצמו שהוא מתעב אותן כשלעצמן, נעשו עם מי שנעשו, והוא אמרו 'כי תועבת ה' אלהיך כל עושה אלה, כל עושה עול' [דברים כה, טז]" [פירוש המשניות לרמב"ם, כלים יב, ז]. דוגמא לכך בהלכה הבאה: "לא ימכר לגוי בשר נבלה בכלל שחוטה". לגוי מותר לאכול בשר נבלה (בהמה שמתה ולא נשחטה או שנשחטה שחיטה שאינה כשרה) כשם שמותר לאכול בשר שחוטה, אך אסור לערבב בשר נבלה יחד עם בשר שחוטה ולמכרם יחד כאילו כל הבשר בשר שחוטה, שהרי בשר שחוטה רצוי יותר מבשר נבלה.

ד, לְעוֹלָם יִרְבֶּה אֲדָם בְּשִׁתִּיקָה, ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להן לחיי דיבור גופו. אמרו על רב, תלמיד רבנו הקדוש^ו, שלא שח שיחה בטלה^ז כל ימיו, וזו היא שיחת רב כל אדם. ואפלו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים^ח. ועל זה צוו חכמים ואמרו: כל המרבה דברים - מביא חטא; ואמרו: לא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה.

ד וכן בדברי תורה ובדברי חכמה, יהיו דברי החכם מעטים וענייניהם מרבים, והוא שצוו חכמים ואמרו: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה^ט. אבל אם היו הדברים מרבים והעניין מועט - הרי זו סכלות; ועל זה נאמר: "כי בא החלום ברב ענין", וקול כסיל ברב דברים" (קהלת ה.ב).

ה סיג לחכמה - שתיקה^י. לפיכך לא ימהר להשיב^{יא}, ולא ירבה לדבר; וילמד לתלמידים בשובה^{יב} ונחת, בלא צעקה, בלא אריכות לשון; והוא ששלמה אומר: "דברי חכמים בנחת נשמעים" (שם ט.ז).

ו אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופתויו^{יג}, ולא תהיה אחת בפה ואחת בלב, אלא תוכו כברו^{יד}, והענין שבלב הוא הדבר שבפה. ואסור לגנוב דעת^{יח} הבריות, ואפלו דעת הגוי^{יט}.

ו כיצד? לא ימכר לגוי בשר נבלה בכלל שחוטה^כ, ולא מנעל שלמטה^{כא} במקום מנעל שלשחוטה, ולא יסרב^{כב} בחברו שיאכל אצלו והוא יודע שאינו אוכל, וירבה לו בתקרבת^{כג} והוא יודע שאינו מקבל, ולא יפתח לו חביתו שהוא צריך לפתח אותן למכרו, כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח, וכן כל פיוצא בזה. אפלו מלה אחת שלפתויו ושלגנבת הדעת אסורה; אלא שפת אמת, ורוח נכון^{כד}, ולב טהור מכל עמל והוות^{כה}.

ז, לא יהיה אדם בעל שחוק והתל^{כו}, ולא עצב ואונן^{כז}, אלא שמת. כך אמרו חכמים: שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה^{כח}; וצו שלא יהא אדם פרוץ בשחוק, ולא עצב ומתאבל, אלא מקביל^{כט} את כל האדם בסבר פנים יפות.

ז וכן לא יהיה בעל נפש רחבה, נבהל להון^ל, ולא עצל ובטל ממלאכה, אלא בעל עין טובה^{לא}, מעט עסק^{לב}, ועוסק בתורה, ואותו המעט שהוא חלקו - ישמח בו. ולא יהיה בעל קטטה, ולא בעל קנאה, ולא בעל תאווה, ולא רודף אחר הכבוד; כך אמרו חכמים: הקנאה והתאווה והקבוד מוציאין את האדם מן העולם^{לג}. כללו שלדברי: ילך במדה הבינונית שבכל דעה ודעה, עד שיהיו כל דעותיו מכוונות באמצעות. והוא ששלמה אומר: "וכל דרכיך יכנו" (משלי ד.כ).

רבנו הקדוש - רבי יהודה הנשיא, מחבר המשנה. **שיחה בטלה** - שיחה סתמית, שאין בה לא מצוה ולא עברה, כסיפורי ההמון: היאך נבנה הארמון וכיוצא בזה (לציתוח סוגי הדיבור ראה פה"מ אבות א.טז). **דברים** - דיבורים. **ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה** - יחזור ("ישנה") הרב ויאמר לתלמידיו שוב ושוב משפטים קצרים, כדי שיקל עליהם לזכור אותם. **כי בא החלום ברב ענין וכו'** - כשם שהאדם חולם על הרבה דברים, אך לא לכל פרט קטן יש משמעות, כך הטיפש (= הכסיל) מדבר הרבה אך אומר מעט דברים חשובים. **סיג לחכמה שתיקה** - השתיקה שומרת על חכמת האדם כמו גדר (= סייג), כי אם האדם מדבר הרבה, קשה שלא ישגה בדבריו. **לא ימהר להשיב** - לא ישיב אדם על דברי חברו לפני ששמע אותם עד סופם והתבונן בהם. **בשובה** - ביישוב הדעת, בשלווה. **דברי חלקות ופתויו** - אמרות חנופה ושקר הנעימות (=חלקות) לשומען. **תוכו כברו** - פנימיותו כחיצוניותו (לחריג ראה להלן ה.ג). **לגנוב דעת** - לעשות מעשה רמיה ולגרום לזולת תחושה של נאמנות (ראה מכירה יח.א). **מנעל שלמטה** - נעל העשויה מעור נבלה. **ולא יסרב** - ולא יסרבה, לא יפציר. **תקרבת** - מאכלים של כיבוד. **רוח נכון** - רוח נאמנה. **עמל והוות** - שקר ומזימה רעה. **התל** - רוח שטות. **ואונן** - המתלונן, ציני על כל דבר. **מרגילין לערוה** - מביאים לידי גילוי עריות. **מקביל** - בא לקראת. **נבהל להון** - רודף כסף. **עין טובה** - מסתפק בחלקו (פה"מ אבות ב.ח). **מעט עסק** - ממעט בעסקים. **מוציאין את האדם מן העולם** - מי שיש בו אחת מן המידות הללו, מפסיד את עצמו, ואינו קונה לא מידות שכליות ולא מידות התנהגותיות, ומפסיד את עולמו בעולם הזה ובעולם הבא. **והוא ששלמה אומר** - "פִּלְסֵם מַנְעַל רִגְלָךְ [שקול את הליכותיך], וְכַל דְּרָכֶיךָ יִכְנוּ [שכל מעשיך ומחשבותיך יהיו מכוונים לאמת]".